

„A magyar föld zenéje”*

A móríci íróalkat sajátos vonásairól

Vannak írók, akik a művészet örök sorsélményétől feszülten a létezés megfogható, tapasztalati mezőitől a spirituális titkok térségei felé szárnyalnak, valóság fölötti, természetesen túli valóságok és rejtett törvények áramától megragadottan pillantva bele a mindenség örvényeibe, akik a közvetlenül látott köré inkább ellenvilágot, az átlényegült máslet kínjával és gyönyörével teljes szellemszférát boltoznak föl, s akikben a teremtés láza absztrakciókat dob magasra, és látomássá duzzadnak a megalkotott képzetek. És vannak írók, akik pedig – szintén a művészet örökké tartó ihletettségétől vezérelten – a gyakorlatilag átélt érzéki egzisztencia széles hőmpölygésébe ereszkedve az elemi élet robajló áradását tudják kifejezni, a millió színben feltündöklő, összetornyosuló, aláhanyatló, leroskadó, újrafolytatódó életküzdelem robusztus nagyságát és végtelen pompáját képesek gyötrő és lenyűgöző, fájdalmasan rádöbentő ábrázolásokba foglalni.

Ilyenfajta géniusz lakozott Mórícz Zsigmond-ban is. Ami lényeges egy népsors mélyéről, egy tájegységnyi, országnyi, nemzetnyi közösség lelki alkatának gyökeres sajátosságaiból, egy társadalmi szituáció emberi keserveinek, tragédiáinak, torzulásainak és kízó törekvéseinek televényéből fölszívároghat és megnyilvánulhat, az az ő hatalmas életművébe mind be is került. Téma, stílus, hangvétel, gondolkodásmód átható erejének varázslatosságával, egyszerűségnek, természetességnek, realizmusnak tetsző vagy mutatkozó elementáris sugárzásával, szemléleti létközelségével egy ősi, nyers és igaz öneszmélés, valami alapvető felismerésekben kiütköző érvényesség lehetősége és valósága teremtődik meg a móríci irodalom monumentális tartományában. Meglátás és elbeszélés, kifejezés-, előadásbeli tempó és hangulat együttesen keltett benyomása, élménye szerint ez a fundamen-

tális meghatározottság pedig nem más, mint a gazdagon és hamisítatlanul, kötést, mértéket és teljességet biztosítva felfakadó magyar önazonosság. Ha például Nyirő József vagy Tamási Áron joggal tekinthető a székely etnikai identitás jelentős, illetve kiemelkedő nagy írójának, úgy Mórícz Zsigmond is értékelhető a magyar identitás jellegzetes és klasszikus huszadik századi prózaköltőjeként. Műveiben a magyarság szociális, történelmi, erkölcsi, vitális-ösztöni rétegei és körei oly terebélyesen és dúsan árnyalódnak, hogy belőlük igazán „a magyar föld zenéje hangzik ki” (Farkas Gyula).

Tiszacsécse, Debrecen, Sárospatak, Kisújszállás – tájak és szellemi körök, szatmári falvak és ősi református kollégiumok, amelyek útját járja diákkorában Mórícz Zsigmond, a modern magyar prózaírás fejedelme. Vidékek, ahol a vaskos gyökerek a messze múltba nyúlnak, ahol sorsot és életreményt lélegeznek még a végtelen alföldi síkok, a Tisza menti fák vagy a Bodrog-parti hegyek is. Ahol örökízű az azonosságörzés és a szabadságvágy összesűrűsödő levegője, az ősmagyar vezéri neveket viselő Ung, Ondava, Laborc, Latorca, Tapoly összeszakadásából eredő folyó pedig – Patakon – az iskolán, a szellemi fellegváron – „az osztályokon és a cétusokon és a nagy könyvtáron” – keresztül torkollik a lelkekbe, s ahol a kollégium múzeumában ma is ott olvashatók az öreg táblára felírva a móríci mondatok: „kutya nehéz” volt ez az iskola, mert itt a tanárok azt akarták, hogy a diák tudjon. De nemcsak a Rákócziak fészkebe áramlik be a „konok hűség” és a szabad honfoglaló akarat erkölcsi bátorsága – akárha az „egyesített ősmagyar szellemet” hordozó Bodrogon érkezne –, hanem mindenüvé, ahol a megmaradás a folytonos újjáéledésben kell hogy teljesejék. Például a szatmári, tiszaháti – kurucos, szabadsághar-

cos – vidék (az induló Móriczot köszöntő Adyval szólva) „magyar föld, az első foglalóké, magyar, tehát véres, szomorú, fáradt, sivár, de harcos, de szép, de elpusztíthatatlan”. És Debrecen is „a tiszta magyar faj szülőhelye volt már az ősidőkben s ez a jellege megmaradt máig”; „erényei, hibái magyarok a legmélyebb gyökerükig” – vallja mélységes hagyomány- és értéktudattal a felnőtt író, aki a tanulással támadt egykori bajai ellenére is úgy tud emlékezni diákvárosaira, hogy: „minden ház, minden bolt, minden név, minden por és minden kollégiumi vaskalap megrezzenti a szívem”. Hogy aztán, akit ennyire megigézett a magyar létezés, a magyar kultúra eléje-föléje tornyosuló eleven birodalma, a magyar lélek egész hatalmas építménye: maga is részesévé, alakítójává, teremtőjévé váljék e kincses örökségnek. („Emberben valóságos Tisza volt, olyan nagy és igazán magyar folyó” – Tamási Áron szavaival.) Mert most már az ő gondolat- és lélekrezdülései is beléivódtak az évezredek-évszázados falakba, tanyák és falusi utcák, templomok és iskolák, várak és udvarházak, kis- és nagyvárosok sugárzó kötőanyagába – nehéz rögök és szálló egék valóságuniverzumába. Mert a változatos tanulóévek, a teológiai, jogi, bölcsészeti tanulmányok, az újságíróskodás, a néprajzi gyűjtések, az országjáró gyaloglóutak – és a roppant európai műveltség – alapjára felboltozódó – irdatlan intenzitású és kiterjedésű – írásművek (riportok, útirajzok, esszék, értekezések, kritikák, szociográfiák, publicisztikák s a szorosabban szépirodalmi elbeszélések, tárcák, karcolatok, mesék, novellák, regények, drámák, önéletírások, krónikás jegyzetek, naplószerű vallomások s még versek, zsolnárfordítások, sőt gyermekversek) kolosszális összessége: az újabb magyar nemzeti önismeret legnagyobb és leggazdagabb tárházának építőjévé avatja Móricz Zsigmondot. A legszélesebb társadalmi övezetek és a legsúlyosabb történelmi folyamatok kritikus felderítőjévé, megismertetőjévé: egy nemzet – az északkelet-alföldi tájaktól immár az egész Kárpát-medencére szétgyűrűző horizontba fogott nemzeti közösség – vitalitásának, önazonosságának és önmegújító élethivatásának lenyűgöző látású és láttató erejű tanítómesterévé.

S mindez a káprázatos nyelvi gazdagság, a felborzolt primordiális nyelvi mélyrétegek művé-

szí katarziséval, felkavaró esztézisével bontakozik ki. Szereplők, figurák, karakterek változatos rengetegének beszédmódját a stílusára annyira jellemző átképzéletes, különféle nézőpontokat sűrítő-vibráltató előadásmóddal is érzékeltetve, kottázva mintegy a népi tudatvilág, az ősparaszti lélek belső és külső hangjait – a lüktető érzelmi hullámverések ritmusát és dallamát dobogtatva a szókapcsolatok és mondatszerkezetek hajlataiban. Nem véletlen Kosztolányi Dezső ámulata, amikor az „utánozhatatlanul-keleti tagolású” nyelv „barbár” hangzataiból, a szavak „ázsiai tempójából” a magyar psziché kísértetiesen archaikus, „messze-messze muzsikáját” hallja ki. Tanúsítva, hogy „természet és művészet” egységének ilyen csodája s a nyelvi géniusz nemcsak a hasonló, hanem a másfajta világszemléletűek bámulatát is kiválthatja, ha azok is igazán a nyelv mesterei. Például Márai Sándor is úgy nyilatkozik, hogy Móricz „megszállott erővel, a pusztai ember farkas-szemével” látta a magyarság egészét, a magyarság lényegét – jellegét és értelmét. És Kosztolányi – más vonatkozásban, Móra Ferencről írván – egyenesen leszögezi, hogy „a magyar próza gyökerében és mivoltában népies, s más nem is lehet”, mert nincsen „tudós” stílusunk, s „minél elvontabb, minél finomabb, légiesebb árnyalatokat keresünk, annál inkább vissza kell nyúlnunk a népnyelvbe”.

Hasonlatosan az Ady-jelenség és az Ady-líra nyújtotta azonosságmodell integer egyetemes-ségéhez a móriczi mű szintén valódi, eredendő közösségi vétetésével és érdekeltségével, életes teltségével, sorsos magyarságfelfogásával válhatott a mai napig egyfajta organikus és univerzális, az érdes, anyagszerű és kendőzetlen realitásra épülő népi világlátás irányító állócsillagává. S e benső létazonosság keresetlen, meghasonlás és elidegenedés nélküli tisztaságával, a konfliktusok és nyomorúságok özönét is feldolgozni, megemészteni kész energiájával, a mindent lejegyezni és megörökíteni vágyó elszántság példájával. Az, ami itt képet és alakot ölt, s ahogyan: a leírás, a megjelenítés, a történetmondás, a szilárdan konkrét korábrázolás, a beleéléses beszédforma mesteri tökélyétől eleven alakrajz révén – mindez egyszerre ígésző minta és tanulság a kortársi (vagy későbbi) nemzedékek és szellemóriások számára is. Németh László: „Mó-

ricznak csodálatos adománya [...]: hatalmas formaérzéke. Móricz Zsigmond a formátlanság formaművésze. Nála első pillantásra nyelv, anyag, szerkezet minden amorf, de ebben a brutális alaktalanságban van valami egész, erős, szét-törhetetlen, több mint a legtökéletesebben kristályosító művészkedés”; „Alakok, szólások, esetek határtalan bőségét gyűjtötte össze”; „A régi oroszok nevezték Oroszországot Anyácskának. Magyarország mintha az ő művein át vált volna a mi anyácskánkká. Benne kellett tájainak, múltjának, mélységének, szorongásainak és szegénysége bajának úgy összekapcsolódnia, hogy így szólíthassuk.” Illyés Gyula: „Móricz Zsigmond a jelen napszámosa lett, szerényen, fogadkozás nélkül, szívósan, csak a munkát nézve; mint a nép, amelyet ábrázolt. [...] Írói természete és észjárása egyszerűségében is éppolyan titokzatos és érthetetlen a műirodalomnak, akár a paraszt észrájása és természete. [...] Mondatai a szellem akaratára úgy dőlnek, frissen sercegve és engedelmes bókolással, mint kasza nyomán a rendek, telve barna, ragyogó élettel.” Kós Károly: „Az Erdély-széli magyar ott Pesten írta meg Erdélyt úgy, ahogy Kemény Zsigmond óta senki, és magyarul, ahogy magyarul nem írtak Mikes Kelemen óta. Ő tudta, talán csak ő, hogy a betegnek orvosság kell, az éhezőnek és szomjúhozónak étel és ital kell, a hitében tántorgónak biztatás kell. És ezt cselekedte írásban Móricz [...] Nagyobb jót akkor és rég ideje nem cselekedett magyar író.” Tárgy, alkotó és alkotás bővérű egygyé olvadása, kiegyensúlyozott epikai méltósága mögött Kodolányi János különös, szenvedélytől fűtött révületet érzékel: „Sámánszerű ember volt [...] kora hajnalon bezárkózva szobájába, vadul verte az írógépet, s közben hangosan beszélt, kiáltozott, kacagott és sírt. Úgy is képzeltem őt, mint aki bikává válva bikával viaskodik. Vagy lánggá válva, lánggal. Neki nem kellett bolondgombát ennie, hogy révületbe essék [...] az ő révülete, ihlete nem volt szándékosan fölidézett állapot, hanem megszállottság, teher, csapás, sors, elháríthatatlan roham.” Benne a magyar nép „rendíthetetlen tárgyilagossága”, „félelmet nem ismerő realitásérzéke”, „következetessége”, „minden embert egyforma higgadtsággal szem-

lélő democráciája”, az erőszak előtt „lélekben meg nem hajló öntudatossága”, a hazugságok közepette is a „természeteshez való feltétlen ragaszkodása”, a „magyar paraszti ősréteg” nyilatkozik meg. – A látszólagos írói eszköztelenség azonban színek, helyzetek, ízek rengetegét fedi fel minden közeget otthonossá kerekítve, minden érzelmet érzékletessé testesítve, a „sáraranyos” indulatot, a „fáklyás” profétizmus hevületét, a „légy jó mindhalálig” üzenetébe zárt morális megrendülést és hitet, a „pillangós” idill béklyókat legyőző fensőbbségét, az „árvácskás” szenvedés zoltárosan is lázító poézisét, az „úri muris”, tehetetlen önsorsrontást, a „rokonok” közé pusztuló, vergődő gyengeséget, a „boldog ember” szelíd esendőségét, a betyáros, Rózsa Sándor-igazság szilajságát, a „hét krajcár” könnyes-tragikus líráját, a „barbár” pogányság balladáját, a „tündérbertben” kibontakozó jelképét a (Németh László-i tipológia szerinti) paradés, illetve józan, építő magyarnak – s a felsorolhatatlan többi. A keleti reformátusság, az alföldi paraszti népelet sajátos vonásaitól a kisértelmiségi, a középosztályi, a dzsentrí, az arisztokrata mentalitás fajtáin keresztül különféle vidékek, társadalmi csoportok, történelmi karakterek jellemző jegyeiig, a férfi és a nő közötti kíméletlen tusakodás ezernyi lélektani változatáig. S a vitalizmus ódon tömbjébe, időtálló törzsébe befészkelődő modern nyugtalanságok sugallatáig.

A móriczi örökséget minden új nemzedéknek elhatározó vállalása részévé kellene avatnia. Ha értelmetlenné korcsul, ha kiesik az aktív emlékezetből: veszedelmesen felgyorsulhat egy társadalom talajvesztése, úttévesztése; egy megtartó hagyományaitól, értékeitől megfosztott, eszményeitől eltávolodott, vad káoszba tántorodó nemzet önmagától idegenedik el. A szellemi lealacsonyodással szemben nekünk erkölcsi támaszunk, erőforrásunk Móricz, e magatartás és artisztikum minősége, s eszméltető kötődés az ő alkotásai-ban fölmorajló és megteljesedő magyar élet.

* A 2019-es partiumi Móricz-emléknapokra készült előadás szerkesztett változata. Ezzel a közléssel köszöntjük a hetvenéves tudós irodalomtörténészt, kritikust, író, egyetemi tanárt.